

ЗА МОРФОЛОГИЧНАТА АДАПТАЦИЯ НА АНГЛИЦИЗМИТЕ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

ГИНКА ВАСИЛЕВА

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”, Филиал Смолян

ginka_nv@abv.bg

Когато разглеждаме развитието на съвременния български език, на първо място трябва да посочим явлението лексикална иновация, което е изключително динамично и необхватно. Потокът от чужди думи, вливащ се непрекъснато в лексикалната ни система, в основната си част е от английски произход. Това се обуславя от редица политически, социално-икономически и културни фактори, между които най-силно въздействие има утвърждаването на английския като международен език.

Заемането на чужда лексика е естествен и неизбежен процес, който води до обновяването и обогатяването на речниковия състав на всеки език и стимулира неговото развитие. Когато се появи нова, чужда дума, неизбежно изниква проблемът, как тя може да функционира в рамките на фонологичната и морфологична система на българския език, дали нейната оригинална форма ще позволи това, и дали трябва да ѝ се придаде друга, „побългарена” форма. Как на практика се решава този проблем, как чуждата дума се адаптира към новата среда?

В процеса на усвояването им от българската лексикална система, чуждите думи постепенно придобиват нейните характеристики, преминавайки през редица модификации – на фонетично, графично, морфологично и семантично ниво. Вместили се в моделите на българския език на всички равнища, те вече стават част от неговия речник, влизайки в категорията „заемки”, и функционират според неговите правила и закони.

Когато говорим за морфологичната адаптация на новозаета дума, ние имаме предвид вметването ѝ в граматичните категории, характерни за съответния клас думи, възприемане на парадигмата на формите и приемането на определени морфологични и лексикално-граматични маркери.

Най-голям дял сред заетите думи заемат съществителните имена. Известно е, че засиленият процес на заемане на чужди думи се дължи на необходимостта да се назоват нови за обществото и живота ни явления, понятия, предмети, продукти и др.

Моделите на морфологична адаптация се определят от граматичните категории, характерни за съществителните имена в езика приемник и езика източник. Това са категориите род, число и определеност на съществителните. Съществено различие между английската и българската граматични системи наблюдаваме в лексикално-граматичната категория род на съществителните имена. В българския език съществуват три граматични рода – мъжки, женски и среден. Мъжки род обединява словоформите, които нямат

специфичен родов завършек. Това са съществителни, завършващи предимно на съгласен звук или *й*. Женски род обединява словоформите със завършек *а* и *я*, а съществителните от среден род завършват на гласните звукове *о*, *е* и *и*.

В английския език съществителните имена също се делят на три рода, но по друг, формален признак. Категорията граматичен род съвпада с понятието „пол”. Мъжки род обединява съществителните имена, обозначаващи лица от мъжки пол; в женски род са съществителните, обозначаващи лица от женски пол, и в среден род са съществителните, назоваващи предмети и понятия. Съществуват и някои изключения. При определяне на граматичния род на съществителни, назоваващи животни, има някои особености. Категорията род на съществителните имена в английски език се проявява единствено при замяната им с личните местоимения. Съществителните имена нямат специфичен родов завършек и родовата им принадлежност няма отношение към образуването на множествено число, членуването и съгласуване с прилагателните, както в българския език.

Тъй като в преобладаващата си част английските съществителни завършват на съгласен звук, това определя принадлежността на съответните заемки към мъжки род в българския език (*ван, модем, хит, чек, файл, уикенд, скрап, римейк, одит, клонинг, бизнес, холдинг, пикник, постер, таблоид*). Тук спадат голям брой заемки, произлезли от английски съществителни, образувани с агентивните наставки *-er, -or, -ist, -ent, -ant* и обозначаващи лица, извършващи определено действие или дейност или принадлежащи към определена професия или категория хора (*дизайнер, донор, спонсор, рецепционист, бенефициент, президент, дистрибутор*). Тези думи са навлезнали в българския език само с формата им за мъжки род, макар че се използват за обозначаване на лица от двата пола така, както е в английски език. Това ни дава основание да ги причислим към общия граматичен род. В разговорната реч, обаче, нерядко се срещат съответни словоформи в женски род, образувани с наставката *-ка* (*дизайнерка, моделка, репортерка*). Горепосочените наставки са се утвърдили в българския език като словообразователни морфемни за назоваване на лица от мъжки пол (или от двата пола).

По-нов фонетичен вариант на *-er* и *-or* е наставката *-ър*, следваща английския изговор на съществителните (*мениджър, дилър, рейнджър, килър, рапър*, но и *рапер*). Агентивните наставки са много продуктивни и служат също за образуване на названия на предмети, предназначени за извършване на определено действие (*принтер, миксер, фризер, тостер, шейкер, плейер (плейър), стикер, ваучер, трилър*). Формата на заемката невинаги следва английския деривационен модел (*programmer*, но *програмист; supervisor*, но *супервайзер; trafficker*, но *трафикант; rapper – рапер и рапър*, но и *рападжия* като дублетна форма, с наставката от турски произход *-джия; рокер*, но и *рокаджия*). Сложните съществителни с компонент *-мен, -ман* (от англ. *man*) също обозначават лица от мъжки пол (*барман, бизнесмен, шоумен, джазмен, фронтмен – муз.*), някои от които също могат да станат основа за образуване на форми за женски род в разговорната реч.

Съществителните англицизми от женски род са много малко на брой поради рядко срещаните гласни *-а* и *-я* в краесловието. Тук спадат заемките със завършек *-ция* (*-зия*), произлезли от английски съществителни с латински произход и обозначаващи абстрактни понятия (*дестинация, кондиция, рекреация, презентация, пробация, визия*). Любопитно е прибавянето на родовото окончание за женски род *-а* и словообразователната морфема

-ка към някои заети съществителни. При морфологичната адаптация е напълно логично този родов завършек да се прибавя към съществителни имена, означаващи лица от женски пол (*стюардеса, хостеса, гърла, тинейджърка, фенка, топмоделка, айдълка*). Нелогично звучат обаче словоформите, производни на сложните съществителни от мъжки род *barman, businessman* с компонента *-man*, означаващ *мъж*. (*мъж* + суфикса *-ка* не дава значение *жена*). Още по- абсурден словообразователен модел наблюдаваме при съществителното *миска* (участничка в конкурс за званието „Мис България” и под. или лице, получило това звание). Съществителното *мис* означава лице от женски пол, докато наставката *-ка* се прибавя към съществителни, означаващи лица от мъжки пол за образуване на съществителни от женски род. Съществителното „мис” обаче няма форми за множествено число и за членуване, докато словоформата с наставка *-ка* позволява образуване на такива (миски, миската). Очевидно това предимство е станало причина за появата на словоформата „миска”. По същата причина се прибавя родовата морфема *-ка* в новопоявилото се съществително от женски род „плеймейтка”.

При съществителни, назоваващи предмети и явления, прибавянето на окончанието *-а* и родовата морфема *-ка* е трудно обяснимо (*яхта, тента, фирма, форма = формуляр*). Можем да предположим, че някои от тези заемки, окончаващи на *-а*, са се появили по аналогия с домашни думи, близки по значение (*яхта* по аналогия с *лодка, тента* по аналогия с *палатка, форма* по аналогия с *бланка*, макар че имаме и синонима *формуляр* от същия корен). По-вероятна причина за добавяването на гласната *а* в края на такива думи е да се избегнат някои съчетания от съгласни в краесловието, недопустими по силата на българските фонетични закони. Макар че в българския речник намираме регистрирани само словоформите *флаш, флашчип* и *флашпамет*, в разговорната реч си служим предимно със съществителното от женски род *флашка*. Това, което го прави удобно за употреба, е, че то, за разлика от словоформата от мъжки род *флаш*, има форма за множествено число и е по- кратко и по-лесно за изговаряне от *флашпамет* и *флашчип* (звукосъчетанието *шч* е неприсъщо за българската звукова система). Аналогията тук е направена или със синонима *флашпамет*, или със съществителното *мишка* – термин, свързан също с компютъра.

Към среден род спадат заетите съществителни, завършващи на *о, и* и *у* (*лого, лоби, бунгало, парти, джакузи, хипи, юпи, шоу, барбекю*). Те образуват своите форми както домашните думи от среден род.

При образуване на формите за множествено число заетите думи следват парадигмата на съществителните в българския език. Както вече споменахме, някои съществителни нямат форми за множествено число и най- често това са сложни съществителни (*флаш, ноу-хау, уъркшоп, хот дог, плейбой, тишърт, афтьршейв, ток шоу* – рядко). Тази липса на форми за множествено число може да създаде известни неудобства, поради което понякога в речевата практика можем да чуем или прочетем някои странни „самоизковани” форми (*хот-доза, хот-доци, хотдогове, шоа* – в м. *шоута*, (*-а* е типичният морфологичен маркер за множествено число на съществителните от среден род)). Някои от тези съществителни се срещат в бройната форма за множествено число (*колко хот-дога?, два автьршейва*).

Има и заемки, които нямат форма за единствено число – те спадат към *pluralia tantum* и се употребяват само в множествено число (*джинси, ролери, боксер(к)и* – англ. *jeans, roller skates, boxer shorts* са съществителни за двуединни предмети и в двата езика).

Някои съществителни от английски произход са постъпили в речника ни с тяхната форма за множествено число (*кекс, чипс, снакс, клипс, корнфлейкс, релса, джинси*). Приети като форми за единствено число, бройните съществителни образуват множествено число с българските окончания за множествено число (*кексове, клипсове, релси*). Други се приемат като неброими съществителни и нямат форми за множествено число (*чипс, снакс, корнфлейкс*).

Една закономерност, която наблюдаваме при образуването на формите за множествено число на англицизмите, е, че всички едносрични съществителни от мъжки род образуват множествено число с окончанието *-ове* (*босове, тостове, фенове, хитове, тестове, чипове, голове, файлове, сайтове, гейове, чекове, скечове*). Към този модел спадат и някои сложни съществителни, чийто втори компонент представлява едносрична дума (*билбордове, наркобосове*). Повечето многосрични съществителни образуват формите си за множествено число с морфемата *-и*, основен формален показател за множественост в съвременния български език (*офиси, хосписи, монитори, одитори, яхти, масмедии* – м. и ж. род). Съществителните от среден род най-често приемат окончанията за множествено число *-та* и *-а* (*партиа, бодита, юпита, бунгала*).

Освен директно заетите съществителни имена, съществува една друга категория имена, образувани от основа – заемка и български словообразователни морфемии. Тук спадат съществителни, означаващи действия, дейности и отвлечени понятия, които са образувани от глаголна основа, която също е плод на словообразуване (*принтиране, сканиране, сърфиране, банкиране, блъфиране* – ср. род). Този тип отглаголни съществителни съществуват наред с някои директно заети от английския език отглаголни съществителни, завършващи на *-инг* (*маркетинг, пиърсинг, лифтинг, пилинг, рейтинг, кастинг, боди билдинг* – м. род).

Има отделни случаи на двойки заети словоформи – едната образувана по английския словообразователен модел, а другата – по българския. Двете думи, обаче, не са синоними – те имат различно значение. Съществителното *клонирание* означава действието, а *клонинг* – продукта на това действие, което в английския език се изразява с друга дума – *clone*, останала незаета в българския език. Подобен е случаят със съществителните *фиксинг* и *фиксиране* и *тренинг* и *трениране*. В английски език *-ing* формите могат да обозначават и действието, и резултата от него. В българския език *-инг* съществителните са се утвърдили предимно с едно значение – резултат, продукт на действието. Глаголите, станали основа за образуване на тези съществителни, не са заети в българския език. За да обозначим действието, вместо глагол използваме фраза (напр. *to cast a film* (англ.) – *правя кастинг за филм* (бълг.)).

Любопитен словообразователен модел наблюдаваме в съществителното от смесен произход *инженеринг*. Тук основата от френски произход *инженер* се е запазила и в новата заемка е прибавен английският суфикс *-инг*, поради което звуковият строеж на заемката се отдалечава от този на английското съществително *engineering*.

Примери за съществителни – синоними с различен словообразователен строеж са заемките *номинация* и *номиниране*, *презентация* и *презентирание*.

Отглаголните съществителни *импийчмънт* и *мениджмънт*, образувани с друг словообразователен суфикс (англ. *-ment*), също нямат съответен глагол в българския език.

Друг български суфикс, послужил за образуване на съществителни от съществителни-заемки, е *-ство* (*хотелиерство, супервайзерство, барманство*). Английските съответствия на тези заемки са отглаголни съществителни, образувани със суфикса *-ing*.

Делът на заетите глаголи и прилагателни имена е много малък в сравнение с този на съществителните имена.

За разлика от съществителните имена, всички глаголни словоформи са продукт на морфологично словообразуване. Срещаме два основни модела на словообразуване:

- към английската основа се прибавя български словообразователен суфикс (*принт-ира-м*);
- английският словообразователен суфикс се заменя с български (*nominate* – *номин-ира-м*).

Най-продуктивна за образуването на глаголи от английска основа е наставката *-ира* (*-изира*) (*оторизирам, лобирам, презентирам, принтирам*). По-рядко се срещат други наставки – *-ва, -ува, -на* (*даунлоудвам, ънгрейдвам, чеквам / чекна, чатвам / чатна*). Тези глаголи се използват нерядко, макар че речникът отбелязва употребата им като нежелателна. Един друг глагол от компютърната лексика, все още нерегистриран в речника ни, но необходим и ползван в съвременната българска речева практика, е *тиквам*. Липсва и българското съответствие на съществителното *tick*, станало основа за образуване на глагола и означаващо знака √. Глаголът с жаргонна употреба *изкрейзвам* е образуван с две български словообразователни морфеми – префикса *из-* и суфикса *-ва*.

Най-малък е броят на заетите прилагателни имена. Както глаголите заемки, те също представляват суфиксално оформени деривати. Най-продуктивните словообразователни суфикси са *-ен, -ск* и *-ов* (*фискален, офшорен, лазерен, чартърен, сексапилен, одиторски, тинейджърски, хипарски, хитов* – в английски език няма прилагателно с основа *hit*). Срещат се и отделни прилагателни без български словообразователни суфикси (*фешън* от англ. *fashion*, което се използва и като съществително, и като прилагателно за разлика от заетата словоформа; *стендбай споразумение*) или такива, запазили английския словообразователен суфикс (*секси, крейзи* от англ. *sex-y, craz-y*).

Придобили морфологичните белези, присъщи на българските лексикални единици, усвоили парадигмите на съответния клас думи, което позволява образуването на форми за морфологични изменения, заетите английски думи стават пригодни да функционират пълноценно в съвременния български език. Тяхната асимилация в морфологичен план е завършена.

ЛИТЕРАТУРА

Андрейчин, Л. Български тълковен речник. Доп. и прераб. от Д. Попов. София: Наука и изкуство, 2007.

Бояджиев, Т., И. Куцаров, Й. Пенчев. Съвременен български език. София: Изд. къща П. Берон, 1999.

Речник на новите думи и значения в българския език. София: Наука и изкуство, 2003.

Габеров, И. Стефанова, Д. Речник на чуждите думи в българския език с приложения. В. Търново: Gaberoff, 2002.